

Řeč, zvířat

Co si zvířata
myslí a co cítí

VYŠEHRAĐ

Carl
Safina

Řeč zvířat

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.ivysehrad.cz
www.albatrosmedia.cz

Carl Safina
Řeč zvířat – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2021

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

Řeč zvířat

Co si zvířata
myslí a co cítí

Carl Safina

VYŠEHRAĐ

*Pro všechny, jejichž jméno se objeví na následujících stránkách –
kteří pozorují a doopravdy naslouchají. A kteří nám pak vyprávějí
o tom, co slyší v hlasech i mlčení těch, s nimiž dýcháme týž vzduch.*

Přemýšlel jsem nad těmi dlouhými věky, kdy generace za generací těchto krásných věcí šly svému konci ... bez jediného rozumějícího oka, které by hledělo na jejich nádheru. Zdá se to jako bohapusté, zhýralé plýtvání krásou... Rozum nám zajisté říká, že ne všechny živé věci byly stvořeny pro člověka... Jejich štěstí a radost, láska a nenávisť, jejich touha být, dynamický život i časná smrt by se v tom případě zdály bezprostředně spjaté s jejich vlastním životním blahem a zachováním života jako takového.

— Alfred Russel Wallace, *The Malay Archipelago*, 1869

Chováme se k nim povýšeně pro jejich neúplnost, pro tragické osudy jejich životů, jež se vyvinuly jako nižší životní forma. A v tomto ohledu chybujeme, značně chybujeme. Neboť zvíře by nemělo být poměřováno s člověkem. Ve světě starším a úplnějším, než je ten náš, se pohybují hotoví a celí, obdaření silou smyslů, již jsme my buď ztratili, anebo nikdy neměli, řídí se hlasy, jež nikdy neuslyšíme. Nejsou to naši bratři, ani přísluhovači; jsou to jiné národy, lapené v síti života a smrti, spoluvězni pozemské nádhery i utrpení.

— Henry Beston, *The Outermost House*, 1928

Obsah

Prolog – Cesta k mysli	11
----------------------------------	----

Troubení slonů

Velká otázka	16
V podstatě týž mozek	22
Výlučně lidské?	31
Hluboko uložené prastaré obvody	36
Jsme rodina	39
Když se slonice stane matkou	45
Mají sloni rádi svá mláďata?	52
Sloní empatie	60
Chybíš mi	67
Nevím, jak říkáte sbohem	75
Tak říkám ahoj	85
Držet se zpátky, nechat jít	93
Neklidná mysl	97
Eben a slonovina	104
Kde se berou slůňata	121

Vytí vlků

Zpátky do pleistocénu	133
Dokonalý vlk	137
Vznik a rozpad smečky	144
Vlčice jménem Nula-šestka	152
Porušené sliby	158
V čase příměří	167
Nádherní vyvrhelové	172
Kam nás zavedou průvodci vlků	180
Vlčí hudba	189
Lovec je osamělé srdce	198

Vůle žít	203
Domácí sluhové	208
Dva konce jednoho vodička	215

Kňučení a drobné protivnosti

Bez-myslná teorie	227
Sex, lži a zahanbení mořští ptáci	233
Domýšlivost a proľhanost	241
Chichotání a prašřené nápady	248
Zrcadlo, zrcadlo	254
Když už mluvíme o neuronech	260
Lid starobylého národa	265

Kvílení kytovců

Mořský T-Rex	275
Víc než zabiják	282
Mají prostě velké libido	286
Vnitřní vize	293
Rozmanitost myslí	302
Inteligentní – a v jakém smyslu?	311
Sociální mozek	320
Až mystické	325
Pomoc zakódovaná v genech	341
Nerušit	348
Chytit a nepustit	355
Jsou to osobnosti	363
Vize pravdivá a mocná	370

Epilog

Závěrečné škrábnutí	381
Poděkování	383
Poznámky	387
Vybraná literatura	411

Prolog – Cesta k myslí

*Avšak dobytka se zeptej, poučí tě, nebeského ptactva,
ono ti to poví, poučí tě i křoviska země, mořské ryby
vyprávět ti budou.*

Job 12,7–8

Nad hladinou se objevila další početná skupina delfínů. Vyskakovali z vody těsně vedle naší lodi, čeřili hladinu a tajemně na sebe pokřikovali svými typickými pískavými, kvílivými zvuky. Mláďata držela krok se svižným tempem svých matek. Tehdy jsem si uvědomil, jak málo o této sofistikované a půvabné formě života vím, a pomalu se mě zmocňovala nespokojenost. Chtěl jsem vědět, co prožívají, proč jsme zrovna těmito živočichy tolik fascinovaní a proč k nim cítíme takovou – náklonnost. Dokonce jsem se odvážil položit jim i tu tolik zapovězenou otázku: „Kdo jste?“ Věda se totiž obvykle otázkám týkajícím se vnitřního života zvířat tvrdošjně vyhýbá. Nikdo samozřejmě nepopírá, že by zvířata měla vnitřní život, ale stejně tak, jako jsou malé děti napomenuty, když se zeptají na něco nevhodného, i mladí vědci brzy zjistí, že zvířecí mysl – pokud něco takového vůbec *existuje* – je člověku nepřístupná. Je povoleno ptát se pouze na „to“: Kde *to* žije? Co *to* jí? Co *to* dělá, když se objeví nebezpečí? Jak se *to* rozmnožuje? Ale jediná otázka, která by nám umožnila pootevřít dveře a nahlédnout do jejich nitra, je *vždycky* zapovězená: „Kdo...?“

Existuje celá řada důvodů, proč bychom se této palčivé otázce měli raději vyhnout. Tím důvodem, který si přiznáváme velice neradi, je skutečnost, že hranice mezi člověkem a zvířetem je uměle vytvořená, neboť lidé *jsou* koneckonců také zvířata. A zatímco jsem pozoroval delfíny, uvědomil jsem si, že už mám té nepřirozené zdvořilosti dost. Chtěl jsem se dostat blíž.

Věděl jsem, že ztrácíme čas, a nechtěl jsem riskovat, že jim budu muset říct sbohem dřív, než bychom se vůbec přivítali. Během naší plavby jsem si četl o slonech a myšlenek na ně jsem se nezabavil ani tehdy, když jsem pozoroval delfíny volně se prohánějící oceánem. Když pytlák zabije slona, nezabije jenom jeho, ale může tím způsobit smrt celé jeho rodiny, pokud ta v tu chvíli přijde o matku rodu, která jako jediná věděla, kam se vydat za vodou a potravou v období největšího sucha. Jedna jediná kulka tak může mít víc než jednu oběť. Jak jsem tak sledoval delfíny a uvažoval přitom o životě slonů, uvědomil jsem si, že tam, kde ostatní rozpoznávají a uznávají jeden druhého a spoléhají se na určité jedince, tam, kde smrt ovlivňuje ty, kteří *přežili*, kde vzájemné vztahy definují, kdo jsme, tam končí pomyslná hranice ve vývoji života na Zemi. Není zde už „co“, ale „kdo“.

Zvířata, která jsou „někdo“, si uvědomují, kdo jsou, a vědí, kdo je jejich rodina, kdo je přítel a komu je lepší se vyhnout. Vytvářejí strategická spojení a neustále řeší spory se svými odvěkými rivaly. Usilují o lepší postavení a čekají na příležitost, která jim umožní nabourat dosavadní hierarchii ve skupině. Budoucnost mláďat je ovlivněna postavením rodičů. Jejich osobní život jde ruku v ruce s jejich kariérním postupem. Jsou definovány vztahy, do kterých vstupují. Zní vám to povědomě? Ještě aby ne. Pojem „oni“ zahrnuje i nás. Barvitý život se vším všudy není jen výsadou člověka.

Každý se přirozeně dívá na svět svými vlastníma očima. Dívá se zevnitř ven, a jeho vnímání světa je tedy značně subjektivní. Tahle kniha je pohledem na svět zvenčí – dívá se na svět, ve kterém lidé nemají mimořádné postavení, ale stojí po boku ostatních živých tvorů. Tím, že jsme se odcizili přírodě, odřízli jsme se od vnímání jednoty všeho živého a ztratili jsme kontakt se zkušeností ostatních zvířat. A protože všechno, co víme o životě, se pohybuje na určité škále, je daleko snadnější porozumět zvířeti v nás, vidíme-li nit člověka vetkanou v tkanivu vláken mnoha dalších životů.

Rozhodl jsem se dát si na chvíli pohov od psaní o ochraně a zachování živočišných druhů, abych se mohl vrátit zpět ke své první lásce, k prostému pozorování toho, co zvířata dělají a proč to dělají. Procestoval jsem různá místa, abych mohl sledovat některé z těch nejohroženějších tvorů na světě – slony z Národního parku Amboseli v Keni, vlky

z Yellowstonského parku ve Spojených státech, kosatky brázdící vody Tichého oceánu na severozápadě Ameriky. Všechna tato místa měla i přes vzdálenost, která je dělí, jedno společné: tlak ze strany člověka, který bezprostředně ovlivňoval to, co zvířata dělají, kam jdou, jak dlouho žijí a jak se daří jejich rodině. V této knize se společně setkáme s myslí ostatních zvířat a zároveň budeme naslouchat. Budeme naslouchat jejich potřebám. Není to jen příběh o tom, co je v sázce, ale i *kdo* je v sázce.

Největším poznáním je, že život je jen jeden. Bylo mi sedm, když jsme s tátou na našem dvorku v Brooklynu postavili malý přístřešek a pořídili si poštovní holuby. A jak jsem tak pozoroval, jak si stavějí hnízda ve svých komůrkách, a sledoval jsem jejich námluvy, hádky a péči o mláďata, jak odlétají a zase se věrně navracejí, viděl jsem, že i oni potřebují jíst a pít, mít domov a jeden druhého. Tehdy mi došlo, že ve svých příbytcích žijí stejně jako my v těch našich. Stejně jako my – jenom svým vlastním způsobem. Celý život jsem pracoval s mnoha různými zvířaty, žil jsem s nimi a studoval je jak v jejich, tak v našem světě. Čím více času jsem s nimi strávil, tím více ve mně rostl, prohluboval se a utvrzoval pocit sounáležitosti. Právě tento pocit se vám na následujících stránkách pokusím zprostředkovat.

Troubení slonů

*Citliví a ohromní, děsiví
a kouzelní, vzbuzují tichý úžas
obvykle vyhrazený pro vrcholky hor,
rozsáhlé požáry a moře.*

— Peter Matthiessen,
The Tree Where Man Was Born

Pak jsem to konečně uviděl – sama země povstala. Ta sluncem vyprahlá země se zformovala do něčeho obrovského a živého a dala se do pohybu. Pohybovala se jako jedna masa. Své dlouhé svižné kroky dělali tak těsně při zemi, až to vypadalo, jako by oni sami byli původci všeho toho prachu. Mrak, který zvířili, byl všude okolo nás, pronikl do každého póru našeho těla, lepil se nám na zuby a prosákl až do našich myslí. Doslova i obrazně. Tak byl mohutný.

Bylo vidět jejich hlavy – štíty bojovníků. Slyšeli jsme jejich mocný dech – vzduch proudil dovnitř a zase ven, rozléval se v síních jejich plic. Kůži zvrásněnou a omšelou časem, poznamenanou věčným chozením, jako by žili uvnitř pomačkaných map životů, kterými putovali. Poutníci napříč krajinou a časem. Kůže se jim pohybovala jako šustivý manšestr, na pohled vzorovaná a drsná, a přece citlivá i na ten nejjemnější dotek. Za skřípotu stoliček velikosti dlažebních kostek si tyto chodící kroniky snop po snopu a sousto po soustu podrobovaly svět. To vše za spokojeného mručení.

Jejich burácení se valilo vzduchem jako blížící se bouře a pulzovalo zvlněnou zemí i kořeny stromů. Svolávali rodinu a přátele z přilehlých kopců a řek, zdravili se, dávali o sobě vědět a vyměňovali si poznatky a novinky z míst, která navštívili. Bylo to zároveň i znamení pro nás – něco se blíží.

Mysl dá signál ohromné mase svalů a kostí, hněď očí zazáří krajinou a jedna ze slonic zatroubí. Dívám se na její hranaté obočí, sleduji cestičky

žil velikosti hada. Ohlásí se svým zatroubením a zatleská si ušima. Připadá mi věčná a tak trochu božská. Bdělá a rozvážná, mírumilovná a pečující, ale i smrtelně nebezpečná – podle toho, co si žádá situace. V rámci svých schopností je moudrá, přesně tak jako my. Zranitelná. Jako každý z nás.

Dívejte se. Jednoduše naslouchejte. Nemluví k nám, ale mezi sebou si toho řeknou dost. Něco z toho jsme schopni zachytit. Zbytek je za hranicemi slov. Chci jim naslouchat. Chci být otevřen všem možnostem.

Pleskající nesouměrné uši. Drsná a prachem obalená kůže. Bizarní vyčnívající zuby velikosti lidské nohy, mezi nimiž se bimbá ten nejfaličtější nos na světě. Tahle pitoreskní groteska by nám měla připadat ošklivá. A přece v nich spatřujeme nesmírnou, slovy nepopsatelnou krásu, chvílemi tak intenzivní, až mrazí. Vnímáme něco víc, něco hlubšího. Cítíme, že jejich putování napříč krajinou je *záměrné*. Nemůžeme jim upřít, že kráčejí na místo, které mají *na mysli*. Přesně tam míříme nyní i my.

Velká otázka

„Byl to nejhorší rok v mém životě,“ vypráví u snídaně Cynthia Mossová. „Kromě Barbary a Deborah zemřeli všichni sloni nad padesát let. Stejně tak většina slonů nad čtyřicet. Pořád nemůžu uvěřit tomu, že Alison, Agáta a Amélie přežily.“

Alison, které je dnes jednapadesát, stojí přímo tamhle u toho hloučku palem – vidíte ji? Cynthia Mossová dorazila do Keni před čtyřiceti lety odhodlaná dozvědět se vše o životě slonů. První sloní rodinu, kterou tehdy spatřila, pojmenovala „AA“, jednu ze slonic pak Alison. Tamhle je vidět, jak luxuje ovoce spadané z palem. Není to úžasné?

S trochou štěstí a dostatečným množstvím srážek by Alison mohla žít dalších deset let. Tamhle je pro změnu Agáta, té je čtyřicet čtyři. A ta, která teď míří směrem k nám, je Amélie, stejně stará jako Agáta.

Amélie se pořád blíží, až se v celé své majestátnosti naklání přímo nad náš voz. Trošku mě to znepokojí a instinktivně se stáhnou dovnitř. Cynthia se pro změnu vykloní ven a začne ke slonici promlouvat uklidňujícím hlasem. Amélie, která je teď prakticky souběžně s naším vozem, se nad námi tyčí jako nějaká věž, zatímco nerušeně žvýká listy palem, jemně si u toho pobrukuje a sem tam o nás zavádí pohledem.

Ve žlutavém světle ranního rozbřesku vypadá krajina jako nekonečný oceán trávy vlnící se směrem k úpatí nejvyšší africké hory, jejíž modrý vrcholek je zahalen do sněhového hábitu a ověncen mraky. Díky pramenům, které z něj stékají, je Kilimandžáro obrovským zásobníkem vody, jenž dává vznik mokřinám táhnoucím se až do vzdálenosti tří kilometrů. Ty z tohoto místa dělají magnet pro divokou zvěř i pastevce. Jméno národního parku Amboseli pochází z jazyka Maa a odkazuje na vyschlé jezero, které zabírá půlku celého parku a ve kterém se tu a tam zaleskne voda. Mokřiny se rozpínají a zase ustupují v závislosti na intenzitě deště. Pokud delší dobu nezaprší, vodu vystřídá prach. A potom je všechno úplně jinak. Jsou to pouhé čtyři roky, co extrémní sucho otrásló tímto místem do základů.

Navzdory katastrofálním suchům, která během těch několika desítek let několikrát vystřídala období bujné vegetace, je Cynthia Mossová se svými třemi slonicemi stále tady, derou se kupředu napříč krajinou. Cynthia se ujala zdánlivě komplikovaného úkolu – prostého pozorování slonů, kteří dělají to, co sloni dělávají. Těžko byste dnes hledali člověka, který sleduje životy jednotlivých slonů déle než ona.

Očekával jsem, že se na výzkumnici čtyři desetiletí strávená v terénu podepsala. K svému překvapení jsem měl před sebou vitální ženu něco málo přes sedmdesát se zářivě modrýma očima a až zarážejícím životním elánem. Řekl bych dokonce trochu rozpustilou. Poté co Cynthia Mossová navštívila v šedesátých letech poprvé Afriku, tehdy ještě jako novinářka magazínu *Newsweek*, rozhodla se dát sbohem New Yorku a všemu, co do té doby znala. Do Národního parku Amboseli se zamilovala na první pohled. Není těžké pochopit proč.

Možná je to až příliš jednoduché. Obrovské pláně plné fata morgán a vlnícího se horkého vzduchu vytvářejí iluzi, že Amboselský národní park je velký. Jenže je naopak až příliš malý. Projedete jím za necelou hodinu. Amboseli je pohlednice, kterou kdysi Afrika poslala sama sobě a teď jí má schovanou v šuplíku s cedulkou „parky a rezervace“. Kilimandžáro, které kupodivu nepatří stejnému státu, stojí na druhé straně imaginární hranice, na místě zvaném Tanzanie. Hora i sloni ale vědí, že se ve skutečnosti jedná o jednu a tutéž zemi. Park o rozloze 390 km² slouží jako centrální napajedlo pro okolních 8000 km². Sloni z Amboseli využívají oblast zhruba dvacetkrát větší, než je samotný park.¹ Stejně tak to dělají i Masajové – pastevci dobytka a koz. Jedině zde najdou

vodu po celý rok. Okrajové oblasti jsou příliš suché. A park je příliš malý na to, aby všechny uživil.

„Ve snaze přežít sucho,“ vysvětluje Cynthia, „zaujala každá rodina jinou strategii.“ Některé zůstaly v blízkosti mokřadů. Když ty vyschly, vedlo se jim opravdu špatně. Některé šly dál na sever, pro některé to bylo vůbec poprvé v životě. Těm se vedlo o něco lépe. Jenom jedna rodina z padesáti o nikoho nepřišla. Jedna z rodin ztratila sedm dospělých samic a třináct dorostenců. „Pokud slon padne na zem, jeho rodina se obvykle shromáždí okolo a snaží se ho zvednout. Jenže během sucha neměli vůbec žádnou energii. Sledovat, jak umírají, vidět je na zemi v agónii...“

Každý čtvrtý slon v Amboseli zemřel – dohromady čtyři sta z populace čítající šestnáct set kusů. Zemřela téměř všechna kojená mláďata, asi 80 % zeber a pakoňů a téměř všechny dobytek Masajů. A umírali i lidé.

Když zase začalo pršet, všechny přeživší slonice, které během sucha ztratily mládě, přišly přibližně ve stejnou dobu do říje. Výsledkem byl ten největší baby boom, který tu Cynthia za čtyřicet let svého působení zažila. V posledních dvou letech se narodilo asi dvě stě padesát slůňat. Ideální období pro to, narodit se jako slon v Amboseli. Bujná vegetace, spousta trávy – a malá konkurence. Voda dělá slony, šťastné slony.

Několik spokojených slonů se brouzdá ve smaragdově zeleném prameni ve stínu pod statnými palmami. Kousek ráje na zemi. Se svými drobnými a plandavými choboty jako z gumy vypadají mláďata, jako by kráčela krajem nevinnosti.

„Podívej se, jak je *to* malé tlustoučké,“ říkám s podivem. Patnáctiměsíční slůně vypadá jako koule. Čtyři dospělí a tři mláďata se roční v rozbahněném jezírku, choboty si stříkají vodu na záda a potom se rozvalí na břehu. Jak se to malé blaženě rozvaluje, všimnu si, že se mu svaly okolo chobotu uvolňují a ono pomalu zavírá oči. Dospívající sameček Alfre si lehne, aby si odpočinul. Tři mladší sloni po něm v tu ránu začnou lézt, přičemž mu stoupnu na ucho. *To je najednou energie.* Zábava se uklidní a pozvolna přejde v dřímání. Mláďata pospávají na boku, dospělí stojí ochranně nad nimi, a zatímco klímbají, dotýkají se jeden druhého. Jsou klidní. Vědí, že zde je jejich rodina v bezpečí. Pohled na ně uklidňuje.

Mnoho lidí sní o tom, že kdyby vyhrálo v loterii, skončili by s prací a věnovali by se koníčkům, hrám, rodině, dětem, příležitostnému vzru-

šujícímú sexu. Jedli by, když by měli hlad, spali by, kdykoliv by se cítili ospalí. Mnozí, pokud by vyhráli loterii a zbohatli, by chtěli žít jako sloni.

Sloni vypadají šťastně. Jsou ale opravdu šťastní, nebo nám tak jenom připadají? Vědec ve mě žádá důkazy.

„Sloni pocítují radost,“ zní odpověď Cynthie. „Nemusí to být nutně taková radost, jak ji známe my lidé, ale je to radost.“²

Sloni se radují ze stejných věcí, které dělají radost i nám: důvěrní „přatelé“ a rodina, dobré jídlo a pití. A tak předpokládáme, že cítí to, co my. Na předpoklady ale pozor! Po celá staletí se lidské předpoklady o ostatních zvířatech pohybovaly mezi přesvědčením, že zvířata na nás uvalují kletby, a tím, že si nejsou ničeho vědoma a nedokážou cítit bolest. Vědci radí, abychom pozorovali, co zvíře dělá, ale zdrželi se spekulací o jeho vnitřních zkušenostech, protože je to bezcenné, naprostá ztráta času.

Uvažování nad vnitřní zkušeností zvířat je čirou náhodou hlavním posláním této knihy. Leží před námi ošemetný úkol: směřovat pouze tam, kam nás zavedou důkazy, logika a věda. A správně si to vyložit.

Cynthiini volně žijící souputníci se zdají moudří. Vypadají mladiství a hraví. Mocní a majestátní. Nevinní. A také takoví jsou. Pokojní... Ale ze všech zvířat jsou to právě oni, kteří se smrtící silou dokáží nepřetržitě vzdorovat lidskému pronásledování. Zatímco my je pronásledujeme, oni usilují o přežití a bezpečí svých dětí. Myslím, že jsem zde, protože jsem připraven se učit, připraven se ptát. V čem jsou nám podobní? Co nám říkají o nás samotných? To, co pořád nevidím, je skutečnost, že kladu otázky skoro přesně naopak.

• • •

Cynthia Mossová se nejvíc cítí doma ve výzkumném táboře v Amboseli. Tábor příjemně rozložený na mýtině obklopené palmami tvoří malá dřevěná bouda sloužící jako kuchyně a tucet velikánských stanů. Každý je vybavený standardní postelí a pár kousky nábytku. Tuhle ráno se čaj podával o něco později. Výzkumnice, která vylezla ze stanu, aby se šla podívat, jak to vypadá s čajem, našla na schodech kuchyně podřimujícího lva. A dokonale probuzeného kuchaře schovávajícího se za dveřmi.

Dnes se čaj podává včas. Nad toastem jsem se konečně dostal k tomu, abych Cynthii položil svou velkou otázku: „Co ses díky celoživotnímu pozorování slonů dozvěděla o lidech?“ Mrknu na diktafon, abych se ujistil,

že je zapnutý, a pohodlně se usadím. Čtyřicet let poznatků! To bude stát za to.

Jenže Cynthia moji otázku decentně odsune. „Přemyslím o nich jako o slonech. *Zajímám* se o ně kvůli nim. Přirovnávat slony k lidem – nechápu, jak by mi to mohlo pomoci. Myslím si, že zajímavější je snažit se porozumět zvířeti jako takovému. Jak je možné, že pták s tak malým mozkem, jako je vrána, je schopen tak úžasných rozhodnutí? Srovnávat ji se tříletým dítětem? To mě nezajímá.

Cynthiin jemný nesouhlas s mojí otázkou je tak nečekaný, že ho nejprve nedokážu docela pochopit. Po chvíli můj pocit vystřídá ohromení.

Jako člověk, který se celý život zabývá chováním zvířat, jsem dávno došel k závěru, že mnohá ze společenských zvířat – ptáci a savci zcela jistě – jsou v jádru jako my. Přijel jsem sem, abych viděl, v jakých ohledech jsou sloni „jako my“. *Píšu tuto knihu*, abych ukázal, v čem jsou ostatní živočichové stejní „jako my“. Jenže právě teď jsem byl vážně vychýlen z kurzu. Chvíli mi to trvalo – ve skutečnosti několik dní – než to mnou jako nějaká nitrožilní infuze prostoupilo.

Cynthiina krátká, nicméně podstatná poznámka naznačila, že lidé nejsou měrou všech věcí. Cynthia míří výš.

Její poznámka jako by resetovala nejenom mou otázku, ale celé i moje uvažování. Předpokládal jsem, že mým posláním je nechat zvířata, aby mi ukázala, jak moc jsou stejná jako my. Mým novým úkolem – a mnohem těžším a hlubším – bylo pokusit se vidět, *kdo zvířata jsou*. Bez ohledu na to, zda jsou, či nejsou jako my.

• • •

Sloni, které právě pozorujeme, obratně vytrhávají trávu ze země a očišťují ji chobotem, rytmicky si naplňují tváře trsy a chomáči, které s vervou drtí masivními stoličkami. Trny, které by dokázaly propíchnout pneumatiku, plody palem, svazky trávy – všechno v nich mizí. Kdysi jsem pohládl jazyk slona v zajetí. Byl tak jemný. Nechápu, jak se jejich jazyk a žaludek mohou s takovými trny vypořádat.

Vidím slony, kteří se krmí. Jenže tahle slova, jako ostatně všechna slova, chytají skutečnost do značně volné smyčky. Je pravda, že pozoruji „slony“, ale se zahanbením si uvědomuji, že o jejich životech nevím zhruba nic.

Cynthia ano: „Když se podíváš na skupinku jakýchkoliv zvířat – lvů, zeber, slonů, vidíš jen dvě dimenze, plochu. Jakmile je ale poznáš jako jednotlivce, seznámíš se s jejich osobností, zjistíš, kdo byla jejich matka, kdo jsou jejich potomci, pak se přidají nové dimenze. Jeden slon v rodině se ti bude zdát honosný, důstojný, vlídný. Druhý ti bude připadat nesmělý. A jiný zase jako hrubián, který se při nedostatku strká s ostatními o jídlo. Zase jiný bude pro změnu rezervovaný. A ještě jiný nápadně hravý.“

„Trvalo mi dvacet let, než jsem si uvědomila, jak jsou komplikovaní,“ pokračuje Cynthia. „Během doby, kdy jsme sledovali rodinu Echo – bylo jí tehdy asi čtyřicet pět let – jsem viděla, že Enid je své matce neskuptečně oddaná, Eliot je hravý, Eudora nespolehlivá, Edwina neoblíbená atd. Pomalu jsem začínala rozumět tomu, co bude následovat. Začala jsem přijímat signály od Echo samotné. Rozuměla jsem její vůdčí roli – stejně jako její rodina!“

Podívám se na slony.

„Donutilo mě to uvědomit si, jak naprosto dokonale jsou si vědomí toho, co dělají.“

Dokonale vědomí? Mně připadají neteční.

„Sloni *nevypadají*, že si všímají detailů,“ vysvětluje Cynthia, „dokud se něco důvěrně známého nezmění.“ Jednoho dne se kameraman pracující s Cynthií rozhodl vlézt *pod* výzkumnický vůz, aby tak získal jiný úhel záběru. Sloni, kteří obvykle kolem vozu jen projdou, si toho okamžitě všimli, zastavili se a zírali na něj. Proč je ten člověk pod autem? Samec jménem Pan Nick zajel chobotem pod vůz, aby to ohmatl a prošetřil. Nebyl agresivní a nesnažil se kameramana vytáhnout ven. Prostě byl jen zvědavý. Jindy, když se náš vůz objevil s novými dveřmi speciálně navrženými pro filmování, přišli sloni prozkoumat i je a osahávali je choboty.

Chobot je velice zvláštní, a přece důvěrně známá věc. Je extrémně citlivý a nepředstavitelně silný. Sloni s ním dokážou zvednout vejce, aniž by ho rozbili.³ Ale taky vás jediným máchnutím chobotu dovedou zabít. Sloní chobot končí dvěma špičkami v podobě jakýchsi prstů, které připomínají ruku v palčácích. Díky tomu, jak sloni svůj chobot používají, nám připadají důvěrně známí, jako by to byli jednoručí lidé, kteří svůj podivný nos staví všem na odiv a dovedou ho po libosti proměňovat. Dokážeme se někdy přenést přes to, jak podivně báječný a báječně podivný je? Chobot, členitý jako kmeny palem, pod kterými

někdy odpočívají, je jejich švýcarským kapesním nožem. Tento na vnější straně zakulacený a na vnitřní zploštělý housenkovitý nástroj dokonale slouží k rozmetávání nástrah, stříkání vody, vrhání bahna, víření prachu, zkoumání vzduchu, sbírání jídla, vítání přátel, zachraňování miminek a uklidňování mládat. „Má dvojitou hadici na sání a rozprašování vody nebo prachu,“ napsala Oria Douglas-Hamiltonová.⁴ A novinářka Caitrin Nicolová k tomu dodává, že chobot dovede věci, „ke kterým by člověk musel použít oči, nos, ruce a nástroje“.⁵ Yoshihito Niimura z Tokijské univerzity se o něm vyjadřuje takto: „Představte si, že máte nos na dlani. Pokaždé, když se něčeho dotknete, cítíte vůni daného předmětu.“⁶

Sloni pevně obtácejí svoje úžasné nosy kolem trsů trávy, a když se jich půda zdráhá vzdát, lehce je nakopnou, aby je utrhlí. Potrava se uvolní a oni ji zvednou. Někdy z kořenů otřepou hlínu. Jedí pomalu, klidně. Často zlehka zhoupnou chobotem a využijí moment setrvačnosti, aby si vhodili další sousto do své trojúhelníkové čelisti. Někdy na chvíli ustanou a vypadají zamyšleně. Možná, že přestali, aby naslouchali. Zkontrolovali, zda jsou jejich děti v pořádku a rodina v bezpečí.

Strašně rád bych věděl, do jaké míry se shodují moje pocity s tím, co cítí nejbližší slon. Naše vstupní kanály jsou podobné: zrak, čich, sluch, hmat, chuť. To, co tyto smysly přenášejí do našeho vědomí, se musí z velké části překrývat. Vidíme tytéž hyeny, které vidí i sloni, slyšíme tytéž lvy. Jenže my, tak jako většina primátů, jsme orientovaní silně vizuálně. Sloni, jako většina ostatních savců, mají výrazně vyvinutý čich. A mají také vynikající sluch.

Jsem si jistý, že tihle sloni vnímají mnohem víc než já. Tohle je jejich domov, zde leží i jejich minulost. Nedokážu říct, co se jim honí hlavou. Stejně tak ale nejsem schopen odhadnout, nad čím přemýšlí Cynthia, když je tiše a soustředěně pozoruje.

V podstatě týž mozek

Čtyři zakulacená mláďata krácejí za svými obrovskými matkami napříč rozsáhlou, sladce vonící pastvinou. Dospělí jedinci, kteří pochodují s promyšleným záměrem, jako by měli domluvenou schůzku, se kymácejí k širým mokřinám, kde se již druzí asi stovka jejich partáků. Každý

den putují rodiny mezi místem v kopcích s hustým křovím, kde uléhají ke spánku, a mokřinami. Pro mnohé je to patnáctikilometrová cesta tam a zpět. Mezi tím, mezi východem a západem, se může stát ledacos.

Naším úkolem je vydat se za rozbřesku do těchto míst a najít slony ve chvíli, kdy sem přicházejí. Chceme vidět, kdo je kde. To se snadno řekne, jenže rodin jsou tu celé tucty a slonů na stovky.

„Musíš znát *každého*. Tak to prostě je,“ říká Katito Sayialel. Její zpěvavý přízvuk je stejně jasný a svěží jako dnešní africké ráno. Katito je rodilá Masajka, vysoká, schopná. Volně žijící slony studuje spolu se Cynthii Mossovou už víc než dvacet let.

Co to přesně znamená „každého“?

„Dokážu rozeznat všechny dospělé samice. Takže,“ zamyslí se Katito, „něco mezi devíti sty a tisícem. Řekněme devět set. Takže asi tak.“

Rozpoznat pouhým pohledem stovky a stovky slonů?! Jak je to možné? Některé pozná díky jejich specifickým znakům – například podle umístění dírky v uchu. U mnohých jí stačí letmý pohled. Zná je tak dobře, jako vy znáte své přátele.

Když jsou všichni v jednom chumlu, nejde si říct: „Moment... Kdo byl *tohle*?“ Oni sami rozpoznávají stovky jedinců. Žijí v rozsáhlých sociálních sítích tvořených rodinou a přáteli. To je důvod, proč jsou pověstní svou pamětí. A rozhodně poznávají Katito.

„Když jsem sem poprvé dorazila,“ vzpomíná Katito, „uslyšeli můj hlas a uvědomili si, že jsem někdo nový. Přišli si mě očichat. Teď už mě znají.“

Je tu s námi také Vicki Fischlocková, modrooká Britka, tak kolem třicítky. Předtím než se přidala k Cynthii, aby dodělala svoji disertační práci, studovala gorily a slony v Kongu. Je tu už několik let, a bude-li to v její moci, ráda by tu i zůstala. Katito obvykle zapíše docházku a pokračuje dál. Vicki zůstává a pozoruje chování slonů. Dneska jsme ale vyrazili na menší výlet, na kterém mi obě ochotně pomáhají se zorientovat.

Hned vedle vysoké „sloní trávy“ si pět dospělých a jejich čtyři mláďata vybírají kratší a ne tak hojně se vyskytující travu. Musí k tomu vynaložit větší úsilí, takže tráva asi chutná mnohem lépe. Těžko kdy četli nějaký vědecký spis o výživové hodnotě trávy. Ve výběru jim pomáhá podvědomí, které je za jejich pracnější volbu odmění příjemnými pocity. Funguje to tak i u nás – to proto nám cukr a tuk tolik chutnají.

Za pasoucími se slony se vleče zástup volavek a krouží houf vlaštovek. Spoléhají na to, že sloni, kteří brázdí moře trávy jako velké šedé lodě, plaší hmyz. Světlo tančí na jejich širokých, vlnících se zádech jako slunce na vlnách oceánu. Je slyšet trháni, přežvykávání. Třepání uší. Plesknutí trusu. Bzučení much a svištění ocasů. Měkké, monotónní kroky. A hlavně to tiché bytí mohutných zvířat. Beze slov vyprávějí o čase před tím, než se lidstvo prvně nadechlo k životu. Žijí si dál po svém a nás ignorují.

„Oni nás neignorují,“ opraví mě Vicki. „Očekávají, že budeme zdvořilí, a to taky jsme. Takže nám nevěnují pozornost. Nechovali se ke mně takhle vždycky,“ dodává. „Když jsem začínala, byli zvyklí na auta, která přijela, lidé si pořídili pár snímků a zase odjeli. Sloni nebyli dvakrát nadšení z toho, že tu jen tak sedím a celé hodiny je pozoruju. Očekávají, že se budeme chovat určitým způsobem. Pokud se tak nechováš, dají ti jasně najevo, že si toho všimli. Ne že by ti hned vyhrožovali, spíš zakrouť hlavou a podívají se na tebe, jako by chtěli říct: ‚Co je to s tebou?‘“

Loudáme se v autě spolu s nimi přes pahorky a křoviska. Slonice jménem Tecla, která kráčí jen pár metrů vpravo před námi, se zničehonic otočí, zatroubí a nám je jasné, že se jí na nás něco nelíbí. Nalevo od nás se slůně točí kolem dokola a křičí.

„Promiň, promiň, omlouvám se,“ promlouvá Katito k Tecele. Okamžitě zabrzdí a vypne motor. Přijde mi, že jsme mládě oddělili od matky. Tecla ale není jeho matka. Přiběhne jiná samice, jejíž dvě prsa jsou plná mléka a zastaví se přímo před námi. *Tohle* je jeho matka. Tecla se prostě jen snažila říct: „Ti lidé se dostávají mezi tebe a tvé dítě, jdi a něco s tím *udělej*.“

„Sloni jsou jako lidé,“ snaží se nám vysvětlit Katito. „Jsou velice inteligentní. Mám ráda jejich povahu. Líbí se mi, jak se chovají a stojí při sobě, jak chrání jeden druhého.“

Jako lidé? Opravdu se zdá, že *jsme si* v určitých ohledech podobní. Cynthia však pohroží prstem, aby nám dala najevo, že s tím je třeba být opatrný. Připomíná mi, že nejsou jako my. Jsou sami sebou.

Matka se připojí ke svému mláděti a zjedná nápravu. My pomalu pokračujeme dál. Pokud nějaký jedinec ví, jaký vztah existuje mezi druhým a třetím jedincem – tak jako Tecla ví, kdo je matkou mláděte – pak mluvíme o „uvědomování si vztahů třetích osob“.¹ Kromě slonů si vztahy třetích osob uvědomují i primáti, vlci, hyeny, delfíni, krkavcovití a někteří (ne-li všichni) papoušci.² Typickým příkladem je papoušek žárlivý na partnera svého opatrovatele.³ Slyší-li kočkodani, opice hojně

se vyskytující kolem tábora, mládě volající o pomoc (vydává tzv. úzkostné volání, *distress call*), okamžitě se podívají na jeho matku.⁴ Vědí přesně, kdo jsou oni sami a kdo jsou *všichni ostatní*. Moc dobře si uvědomují, kdo je pro koho důležitý. Chtějí-li volně žijící delfíní matky, aby jejich mláďata přestala spolupracovat s lidmi, plácnou ocasem směrem k *člověku*, který upoutal pozornost jejího mláděte, čímž říkájí: „Konec hraní. Potřebuji, aby si teď dítě všímalo mě.“ Když se mláďata k ničemu nemají, a i nadále si hrají s asistenty postgraduálního studia výzkumnice Denisy Herzingové, jejich matky občas nasměrují svoje – jak to jen říct: pokárání? – k *Herzingové samotnou*.⁵ Je tedy zřejmé, že si delfíni uvědomují, že doktorka Herzingová je vůdcem všech těch lidí ve vodě. Volně žijící tvorové chápající hierarchii lidí – není to prostě ohromující?

„Nejvíc mě na tom všem fascinuje,“ shrnuje Vicki, „že si navzájem *dokážeme* porozumět. Učíme se znát neviditelné hranice slonů. Dokážeme vycítit, kdy je čas říct: ‚Nechci tě nutit.‘ Slova jako ‚podrážděný‘, ‚šťastný‘ nebo ‚smutný‘ či ‚napjatý‘ opravdu *zachycují* to, co slon prožívá. Máme týž prožitek, protože,“ dodává Vicki s jiskrou v oku, „všichni máme týž základní mozek.“

Dívám se na slony, které naše přítomnost nikterak neznervózňuje a náš vůz míjejí o pouhých pár kroků. Vicki poznamená: „To, že se tu můžeme pohybovat spolu se slony, kteří jsou srozuměni s tím, že tu jsme, je jedno z největších privilegií vůbec. Všichni tihle velikáni míří do Tanzanie, kde jsou na každém kroku pytláci. Ale tady...“ Vicki ke slonům promlouvá uklidňujícím tónem: „Ahoj, zlatíčko...“ Nebo: „No, ty jsi ale milá...“ Vicki si vzpomíná, jak se po smrti slavné Echo celá její rodina v čele s dcerou Enid na tři měsíce vytratila. „Když se vrátili, začala jsem jim povídat, jak moc mi chyběli... Vtom Enid znenadání *máchla* hlavou a hlasitě zatroubila. Pleskala ušima a všichni sloni přišli blíž, tak blízko, že jsem se jich mohla dotknout. Jejich tváře přetékalý emociemi. Tohle je důvěra. Cítila jsem,“ vypráví Vicki láskyplně, „jako by mě sloni objímali.“

• • •

Kdysi jsem po boku jiného vědce pozoroval slony v jiné africké rezervaci. Několik dospělých slonů odpočívalo spolu se svými mláďaty ve stínu palmy a ovívali se v tom vedru ušima. Dotyčný vědec tehdy prohlásil, že u slonů, které pozorujeme „by teplotní gradienty mohly růst i klesat,

aniž by přitom cokoliv prožívali“. Tvrdil, že „neexistuje způsob, jak zjistit, zda si slon uvědomuje víc než tenhle keř“.

Neexistuje způsob? Tak předně: Keř se chová trochu jinak než slon. Keř nejeví žádné známky duševních prožitků, emocí, ani nevypadá, že by se rozhodoval či chránil svoje potomky. Zato lidé a sloni mají téměř identickou nervovou a hormonální soustavu, smysly. Oba produkují mléko pro své děti. Oba projevují strach a agresi v odpovídající situaci. Tvrdit, že by slon mohl být stejně nevědomý jako keř, není o nic lepší vysvětlení sloniho chování než tvrdit, že slon si je moc dobře vědom toho, co se kolem něj děje. Můj kolega si myslel, že se chová jako objektivní vědec. Ale bylo tomu spíš naopak, přinutil sám sebe ignorovat důkazy. A na tom není vůbec nic vědeckého. Věda staví na důkazech. Tím se dostáváme k otázce: S kým sdílíme tento svět? Jaké další myslí jsou tu spolu s námi?

Je to horká půda. Nebudeme předpokládat ani, že jiní živočichové vědomí mají, ani že je nemají. Podíváme se na důkazy a uvidíme, kam nás zavedou. Je až příliš snadné něco předpokládat *špatně*, a potom v těchto předpokladech pokračovat po staletí. Řecký filozof Prótagoras v 5. století př. n. l. prohlásil: „Člověk je měrou všech věcí.“ Jinými slovy to znamená, že my lidé se cítíme oprávněni ptát se světa: „K čemu jsi mi dobrý?“ Předpokládáme, že jsme měřítkem světa, že všechny věci se mají porovnávat s námi. Jenže kvůli takovému předpokladu mnohé přehlédneme. Schopnosti, které nás údajně „dělají člověkem“ – empatie, komunikace, zármutek, schopnost vyrábět nástroje atd. – všechny do jednoho v určité míře existují i v jiných myslích, které s námi sdílejí tento svět. Všechna zvířata vybavená páteří (ryby, obojživelníci, plazi, ptáci a savci) mají tu samou základní kostru, orgány, nervovou soustavu, hormony a vzorce chování. Stejně jako každý model automobilu má motor, hnací ústrojí, čtyři kola, dveře a sedačky, i my se od sebe lišíme především vnějšími rysy a nepatrně i svým vnitřním laděním. Ale tak jako nezkušený kupci aut vidí většina lidí u zvířat pouze odlišný zevnějšek.

Říkáme: „zvířata a lidé“, jako by život spadl pouze do těchto dvou kategorií. My – a pak všichni ostatní. A přesto jsme slony vycvičili k tomu, aby nám pomáhali tahat dříví z lesa; v laboratořích pozorujeme krysy běhající bludištěm, abychom studovali mechanismy učení; holuby necháváme klovat do určitých míst, abychom se naučili základy psychologie; studujeme mouchy, abychom zjistili, jak pracuje naše DNA; infikujeme

opice nakažlivými chorobami, abychom vyvinuli lék pro člověka; a v našich domovech a městech se psi stali vodiči a ochránci těch, kteří svět kolem sebe vnímají pouze očima svých čtyřnohých společníků. Navzdory tomuto důvěrnému sepětí stále trváme na tom, že „zvířata“ nejsou jako my – ačkoliv i my sami jsme zvířaty. Je snad nějaký vztah, který by se dal pochopit ještě hůř?

Abychom porozuměli slonům, musíme se nejprve důkladněji podívat na témata, jako jsou vědomí, uvědomění, inteligence a emoce. Jakmile tak učiníme, s hrůzou zjistíme, že pro žádný z těchto jevů neexistuje ustálená definice. Každý z těchto pojmů znamená pro různé lidi něco trochu jiného. Filozofové, psychologové, ekologové a neurologové jsou jako oni přísloveční slepci dotýkající se jednoho a téhož slona a popisující různé jeho části. Z této názorové nejednotnosti však přece jen něco pozitivního vyplývá – dává nám svobodu vydat se od akademických kabinetních diskusí někam, kde je čistší vzduch a širší výhled. Někam, kde se nad tím vším musíme sami znovu zamyslet.

Začneme definicí vědomí. Měřítka, které zde budeme používat, zní: Vědomí je *něco, co nějak pocítujeme*.⁶ S touthle jednoduchou definicí přišel Christof Koch, který stojí v čele Allenova institutu pro výzkum mozku v Seattlu. Říznete-li se do nohy, je to fyzická záležitost. Pokud vás to bolí, jste vědomá bytost. Ta část vás samotných, která si bolest uvědomuje, která cítí a myslí, je vaše *mysl*. S tím souvisí i schopnost vnímat pocity, které říkáme *cítění*. Cítění lidí, slonů, brouků, škeblí, medúz a stromů se pohybuje na široké škále, od komplexního vjemu u lidí až k zdánlivě nulovému cítění u rostlin. *Poznávání* se vztahuje ke schopnosti vnímat a získávat znalosti a vědomosti. *Myšlení* je proces uvažování o tom, co bylo zaznamenáno. Stejně jako všechno ostatní, co se týká živých věcí, i myšlení se odehrává na rozsáhlé pohyblivé škále: od jaguára zvažujícího, jak se ze zadu připlížit k ostrážitému pekari, až po lukostřelce mířícího na terč nebo člověka, který zvažuje žádost o ruku. Cítění, poznávání a myšlení jsou překrývající se procesy vědomé mysli.

Vědomí se trochu přeceňuje. Srdeční tep, dýchání, zažívání, metabolismus, imunitní reakce, hojení řezných ran a zlomenin, vnitřní hodiny, menstruační cyklus, těhotenství, růst – to všechno funguje bez vědomí. V narkóze zůstáváme sice naživu, ale při vědomí nejsme. A ve spánku náš nevědomý mozek tvrdě pracuje, čistí, třídí, obnovuje. Vaše tělo je

spravováno schopným personálem, který tuhle práci vykonával ještě dřív, než vaše společnost nabyla vědomí. Je škoda, že se nemůžete osobně setkat se svým týmem.

Vědomí si můžeme představit jako počítačovou obrazovku, na kterou se díváme a se kterou pracujeme. Je řízena zdrojovými kódy, které nemůžeme zaznamenat a o kterých nemáme sebemenší ponětí. Většina mozku pracuje v temnotě. Jak napsal Tim Ferris, autor vědeckých publikací a někdejší editor magazínu *Rolling Stone*: „Mysl neovládá a ani nechápe většinu z toho, co se uvnitř mozku odehrává.“⁷

Proč mít vědomí? Stromům a medúzám se vede dobře, a přesto pravděpodobně nemají žádné prožitky. Vědomí se zdá nezbytné pro posuzování, plánování a rozhodování.

Jak vědomí – slona, člověka či kohokoliv jiného – vyvstává z kaše fyzických buněk a sítě elektrických a chemických impulsů? Jak mozek dává vzniknout myslí? Jak nervové buňky zvané neurony vytvářejí vědomí, to nikdo neví. Co však víme, je, že poškození mozku může vědomí ovlivnit. Je proto jasné, že se vědomí odehrává v mozku. Eric R. Kandel, nositel Nobelovy ceny a neurovědec, v roce 2013 napsal: „Naše mysl je soubor operací prováděných naším mozkiem.“⁸ Zdá se, že vědomí je výsledkem neuronové sítě, na které je závislé.

Kolik neuronových propojení je potřeba? Netušíme, kde lze najít to nejprimitivnější vědomí. U medúz? Ty jsou pravděpodobně bez vědomí. U červů? Možná...

Včely medonosné, které disponují přibližně jedním milionem mozkových buněk, rozpoznávají vzory, vůně a barvy květin a pamatují si jejich umístění. Svým vrtivým tancem si předávají informace o směru, vzdálenosti a množství nektaru, který našly. Proslulý neurolog Oliver Sacks o nich říká, že „prokazují vynikající odbornou znalost“.⁹ Včely medonosné přeruší vrtivý tanec své kolegyně, pokud se u téhož zdroje setkaly s nějakou nepříjemností – například s pavoukem.¹⁰ Včely, které vědci vystavili simulovanému útoku, vykazují „stejně známky negativních emocí, jaké nacházíme u člověka“.¹¹ A ještě zajímavější je, že mozek včel medonosných obsahuje tytéž hormony, „hledáče vzrušení“, které některé lidi pohánějí k tomu, aby se neustále hnali za něčím novým.¹² Pokud tyto hormony opravdu přinášejí včelám záchvěvy potěšení nebo motivace, znamená to, že mají vědomí. Některé společenské druhy vos jsou schopné rozpoznat jedince podle tváře,¹³ což je schopnost, která

se původně připisovala pouze několika elitním savcům. „Je čím dál zřejmější,“ říká Sacks, „že hmyz je schopen si pamatovat, učit se a komunikovat poměrně bohatými a nečekanými způsoby.“

Můžou mít sloni, hmyz a jiní tvorové opravdu *vědomí*, aniž by měli onu velkou zbrzděnou mozkovou kůru, ve které se odehrává myšlení lidí? Ukazuje se, že ano. A dokonce je to možné i u člověka. Tricetiletý Roger přišel vinou infekčního onemocnění mozku o 95 % mozkové kůry.¹⁴ Nepamatuje si, co se stalo deset let před infekcí, ztratil chuť a čich a jen s obtížemi si utváří nové vzpomínky. Přesto ví, kdo je, poznává se v zrcadle a na fotografiích a mezi lidmi se zpravidla chová normálně. Dokáže vtípkovat a cítit se rozpačitě. To všechno s mozkem, který ani za mák nepřipomíná ten lidský.

Běžná představa lidí, že pouze člověk zakouší vědomí, je zpátečnická. Je nabludní, že naše smysly se během civilizovaného způsobu života otupily. Mnohá zvířata jsou až nadlidsky duchapřítomná – jen se podívejte na slony ve chvíli, kdy se něco změní! Jejich detekční zařízení je dokonale vyladěno na sebemenší záblesk nebezpečí nebo náznak nějaké příležitosti. V roce 2012 vypracovali vědci koncept Cambridgeské deklarace o vědomí, z kterého vyplývá, že „všichni savci a ptáci a mnohá další zvířata včetně chobotnic“ mají nervový systém schopný vědomí. (Chobotnice používají nástroje a řeší problémy stejně obratně jako většina opic – a přitom se jedná o *měkkýše*.) Věda tak pouze potvrzuje to, co je zjevné: že i druzí živočichové slyší, vidí a větví pomocí uší, očí a nosů; že jsou vyděšení, když k tomu mají důvod; a že cítí štěstí, když se zdají být šťastní.

Jak píše Christof Koch: „Ať už je vědomí cokoliv ... psi, ptáci a spousty dalších druhů je mají... I oni vnímají život.“¹⁵ Pamatuji si, jak jednoho dne můj pes Jude ležel na rohožce a spal. Očividně se mu zdálo o tom, jak běží – nohy mu kmitaly sem a tam – když najednou dlouze, tlumeně a tajemně zavyl. V tu chvíli k němu přiběhl můj druhý pes Chula a vypadal podrážděně. Jude se zděšeně probudil, vyskočil na nohy a hlasitě štěkal – přesně jako člověk, který se s výkřikem probudí z noční můry, před očima mu probíhají živé obrazy a on potřebuje chvíli na to, aby se zorientoval.

Pokaždé, když se pokusíme načrtnout dělicí čáru mezi slonem a člověkem, zjistíme, že už ji příroda stihla rozmazat štětcem hluboké pří-

buznosti. A žijí tvorové bez nervového systému? Tady vede *ona* dělicí čára. Nebo snad ne?

Zdá se, že aniž by měly rostliny nervový systém, *vytvářejí stejné chemikálie* – jako serotonin, dopamin a glutamát – které slouží jako neuropřenašeče a pomáhají utvářet náladu u zvířat, člověka nevyjímaje. Stejně tak mají signalizační systémy, které v zásadě fungují jako ty zvířecí, třebaže pomaleji. Michal Pollan poznamenává, tak trochu obrazně, že „rostliny hovoří chemickou řečí, kterou my nejsme schopni bezprostředně vnímat a chápat“. ¹⁶ Tím nutně neříká, že rostliny prožívají pocity, ale že jsou schopny velmi zajímavých věcí. My vnímáme chemické látky pomocí čichu a chuti, rostliny vnímají a reagují na chemické látky ve vzduchu, půdě a na sobě. Listy rostlin se otáčejí za sluncem. Rostoucí kořeny, které se přibližují k překážce nebo nějakému toxinu, někdy pozmění směr, aby se *vyhnuly* kontaktu. Rostliny údajně odpověděly na *nahraný* zvuk přežvykující housenky tím, že vyprodukovali obranné chemické látky. Rostliny napadené hmyzem či býložravci vypouštějí varovnou chemickou látku, která u okolních listů a sousedních rostlin vyvolá chemickou obranu a upozorní vosy zabíjející hmyz, aby přiletěly a útok odvrátily. Květy jsou způsob, jakým rostliny dávají najevo včelám a dalším opylovačům, že nektar je připraven.

Jenže pro lidské oko je chování většiny rostlin, až na ty hmyzožravé a citlivé na dotek, příliš pomalé. Pollan s pohledem upřeným na louku napsal: „je velice obtížné představit si, že všude kolem probíhá neviditelné chemické klábosení, zahrnující i úzkostné volání – nebo že jsou tyto nehybné rostliny nějak zapojeny do jakéhosi ‚chování‘“. A přece Charles Darwin uzavřel svoji knihu *Síla pohybu v rostlinách* následující poznámkou: „Nemyslím si, že je přehnané říct, že špička kořínku ... se chová jako mozek jednoho z nižších živočichů ... přijímající podněty ze smyslových orgánů a řídící několik pohybů.“ Je pravda, že vstupujeme na rozlehlé minové pole možných mylných výkladů. Stejně jako Cynthia Mossová neporovnává slony s rostlinami, tak se ani zesnulý botanik Tim Plowman nijak nezajímal o srovnávání rostlin s lidmi. Oceňoval je jako rostliny. „Dovedou jíst světlo,“ řekl. „To vám nestačí?“

Hlavní důvod, proč se zde zmiňuji o nějakém plevele, je snaha ukázat, že v porovnání s neobvyklostí rostlin a obrovskými rozdíly mezi rostlinami a zvířaty, je mi slonice pečující o své mládě tak podobná, že by mohla klidně být mojí sestrou.

Výlučně lidské?

V trávou porostlém lesíku zalitým slunečním světlem se malá slůňata snaží přijít na to, co se svým chobotem, načež se shánějí po mámině bradavce, která přináší klid a jistotu. „Podívej se, jak se k sobě tyhle dvě rodiny chovají přátelsky,“ říká Vicki. „Elin se rozhodla přesunout blíž k vodě, Eloise s tím souhlasila a čekala, až celá skupina popojde výš. Očividně se jim zachtělo strávit dnešní den pohromadě.“

Očividně.

Co je důvodem, přátelství mezi slony? Někteří mláďata mají zálibu ve stejných hrách, a tak si vždy hrají spolu. Určití starší jedinci jsou „kompatibilní“, říká Vicki, pokud jde o to, „kdy chtějí jíst, kdy spát, kam by se chtěli vydat a jaký druh potravy mají rádi“.

Kompatibilní. Zajímavé. Věc dost vzácná i u lidí.

Nejlepší odpovědí na otázku „mají sloni vědomí?“ je, že *všechny* důkazy svědčí pro rozsáhlé vědomí. Zajímavější otázkou tak momentálně je: „Jaké to pro jiné živočichy je – mít vědomí?“ Většinou milovníků domácích mazlíčků se vědomí může zdát jako naprosto jasná věc, já už ale slyším, jak někteří říkají: „Ne tak rychle!“ Mnoho badatelů a autorů odborných prací trvá na tom, že k mentálním zkušenostem zvířat prostě nemáme přístup. Chápu, jak k tomu došli. Myslím si však, že se mýlí. V tuhle chvíli víme víc, než jsme věděli kdysi.

Studium chování zvířat je mladá věda. Tak prostý fakt, že kuřata mají nějaký „klovací řád“, byl oficiálně uznán až ve dvacátých let 20. století. Tehdy také Margaret Morseová poprvé objevila, že ptačí zpěv slouží k obraně teritoria – a to je jeden z těch nejzákladnějších důvodů, proč ptáci zpívají. Aby ustavili studium chování zvířat jako vědu, museli se průkopníci behavioristé poloviny 20. století, jako Konrad Lorenz, Niko Tinbergen a Karl von Frisch, nejprve zbavit staletých povídaček a pověr (sovy věští smrt, vlci jsou ďábloví průvodci) a bajek prezentujících zvířata jako karikatury lidských vlastností (kobylinky jsou líné, želvy vytrvalé, lišky prohnané).

Tihle noví vědci byli obdivuhodní pozorovatelé. Povedlo se jim odstranit metaforické představy, které se o mnohých zvířatech postupně vytvořily, jako staré vrstvy barvy. Jejich přístup? Prostě popiš, co vidíš. Museli prokázat, že pozorování zvířat může být objektivní činnost, a dokázali to. Za své studie o jazyku tanců včel medonosných, námluvách

ryb a o tom, jak si housata „vštěpují“ první pohybující se objekt, který spatří jako svoji matku, společně obdrželi Nobelovu cenu. Tihle tři zvědaví přírodovědci museli být v euforii.

Jenže vědecká metoda, která by člověku umožnila ptát se, „co cítí slonice, když kojí své mládě?“, tehdy neexistovala. Nebylo z čeho vycházet. Nikdo nezkoumal, jak volně žijící zvířata prožívají své skutečné životy. Neurovědy byly dosud v plenkách. Takže spekulace o jejich pocitech mohly leda čerpat z našeho vlastního pocítování – a rázem jsme se ocitli v začarovaném kruhu. Noví vědci vybízeli k pozorování. Spekulace jsou ošemetné dohady, kterým je potřeba se vyhnout. Můžeme pozorovat, *co* slon dělá. Ale nelze nijak zjistit, *jak* se zvíře cítí. Tudíž jednoduše sledujeme, kolik minut slonice svého potomka kojí. Dokonce i slavná odbornice na komunikaci slonů Joyce Pooleová se k tomu vyjádřila slovy: „Byla jsem naučená pohlížet na non-humánní živočichy tak, jako by se chovali způsobem, který nutně nezahrnuje vědomé myšlení.“¹

Moje vlastní zasvěcení do formálního vzdělání zahrnovalo klasický pokyn: Nepřipisuj mentální procesy člověka – myšlenky a emoce – ostatním živočichům. (Ten, kdo tak činí, se dopouští tzv. „antropomorfismu.“) Uznávám. Neměli bychom předpokládat, že zvířata (a vlastně ani naši milenci, partneři, děti, rodiče) „musí“ cítit a myslet si to, co bychom si mysleli a cítili my, pokud bychom byli v jejich kůži. Oni nejsou my.

Nebylo tomu tak, že by otázka myšlení a emocí zvířat čekala, až budou pohromadě lepší údaje. Celé tohle téma bylo prostě zapovězené. Observační přístup se oblékl do pevné mentální svěrací kazajky. Profesionální behavioristé mohli popisovat, co vidí. Tečka. Popis – a *pouze* popis – se stal vědou o chování zvířat, vědou s velkým V. Uvažovat nad tím, jaké pocity či myšlenky by mohly být hnacím motorem behaviorálních úkonů, se stalo naprostým tabu. Mohli jste říct: „Slonice se postavila mezi své mládě a hyenu.“ Ale když jste řekli: „Matka se tak postavila proto, aby ochránila své mládě před hyenou,“ vybočili jste z patřičných mezí. Dopustili jste se antropomorfismu. Nemůžete znát úmysl matky. Takový přístup byl svazující.

Při ustavování studia chování jako vědy bylo zpočátku jistě nápo-
mocné učinit slovo „antropomorfismus“ jakýmsi varovným signálem. Avšak spolu s tím, jak méně významní vzdělanci následovali průkopníky pyšníci se Nobelovou cenou, stal se „antropomorfismus“ spíš pirátskou vlajkou. Ve chvíli, kdy bylo toto slovo vytaženo, nastal okamžitý útok.

Váš článek nebyl publikován. A v akademické sféře, kde platí okřídlené „publish, or perish“, „publikuj, nebo zemři“, bylo v sázce vlastní pracovní místo.

Dokonce i ty nejvíce erudované, logické závěry o motivacích, emocích a vědomí u ostatních zvířat mohly zničit profesionální kariérní vyhlídky. Stačila pouhá *otázka*. V sedmdesátých letech způsobila kniha skromně nazvaná *Otázka vědomí u zvířat* (*The Question of Animal Awareness*) takové pozdvižení, že mnozí behavioristé odsunuli jejího autora Donalda Griffina na okraj této profese. Griffin nebyl žádný namyšlenec. Desetiletí byl známým odborníkem, který vyřešil problém, jak netopýři používají svůj sonar k orientaci. Ve skutečnosti byl tak trochu génius. Ale vznesení samotné otázky bylo pro mnoho jeho ortodoxních kolegů prostě příliš. Prohlášení, že ostatní živočichové můžou *něco* cítit, znamenalo konec nejen konverzace, ale i vlastní kariéry. V roce 1992 byli čtenáři exkluzivního vědeckého časopisu *Science* varováni jedním akademickým autorem, že studium vnímání zvířat „je projekt, který bych nedoporučoval nikomu bez stálého pracovního místa“.² To nebyl vtip. Vážně.

Svým zákazem všeho, co bylo považováno za antropomorfizující, se behavioristé dopustili opačné chyby. Pomohli institucionalizovat onu příliš lidskou představu, že pouze člověk má vědomí a je schopen něco cítit. (Ten pocit, že všechno se točí kolem nás, se nazývá *antropocentrismus*.) Promítání pocitů do jiných zvířat nás zajisté *může* vést ke špatnému výkladu jejich motivací. Ale popírání, že vůbec nějakou motivaci *mají*, špatné porozumění *zaručuje*.

Nepředpokládat, že jiní živočichové mají myšlenky a pocity, byl dobrý start pro novou vědu. Trvat na tom, byla věda špatná. Mnozí behavioristé – kteří jsou biologové – se kupodivu rozhodli přehlížet základní postup biologie: vše nové je drobným vylepšením něčeho staršího. Všechno, co lidé dělají a mají, se odněkud vzalo. Předtím, než byl dovršen člověk, potřebovala mít evoluce na skladě většinu součástí, které byly vyvinuty pro dřívější modely. Podědili jsme je.

Podívejte se třeba na vývoj článkovaných nohou: od členovců přes čtvernožce až k dvounohým lidem. Kost v horní části zadní nohy žaby není o nic méně stehenní než kost u kuřete nebo dítěte. Vidíme jen přeměnu z obojživelníka přes létajícího ptáka až k triatlonistovi. Tvor, který spí, je spící tvor, nehledě na druh. Ten, které kýchně, je tvorem kýchajícím. Druhy se mezi sebou liší – ale mnohdy zas tak odlišné nejsou. Pouze

lidé mají lidskou mysl. Ale věřit, že pouze lidé mají mysl, je stejné jako věřit, že protože lidskou kostru mají pouze lidé, jenom oni mají kostru. Samozřejmě, můžeme vidět kostru slonů, kdežto jejich mysl vidět nemůžeme. Ale můžeme vidět jejich nervový systém, a v logičnosti a zacílenosti jejich jednání postřehujeme pochody jejich mysli. Kostra nebo mysl, princip je pořád jeden a týž. Pokud bychom chtěli učinit nějaký předpoklad, pak ten, že i mysl se vyskytuje na určité pohyblivé škále.

Jenže tohle se ve skutečnosti nestalo. Profesionální behavioristé zkoumající chování zvířat postavili mezi nervový systém celé zvířecí říše a jednoho jediného druhu – člověka – masivní stěnu. Popření možnosti, že by nějaké jiné zvíře mohlo mít myšlenky či pocity, podpořilo to, co chceme všichni slyšet ze všeho nejvíc: Jsme zvláštní. Jsme naprosto odlišní. Lepší. Nejlepší. (Parádní projekce!)

Celá desetiletí byli vědci, kteří překročili vymezenou oblast, vystaveni značnému opovržení ze strany svých kolegů. Několik nových revolucionářů, kteří *nebyli* školenými behavioristy – prvním průkopníkem tohoto typu byla pravděpodobně Jane Goodallová – přesně tohle zažili. Goodallová si vzpomíná, že když se po svém prvním zkoumání šimpanzů o něco později dostala na doktorandské studium na Cambridge, „bylo poněkud šokující slyšet, že vše, co jsem doposud dělala, bylo špatně. Vše.³ Neměla jsem jim dávat jména. Nemohla jsme mluvit o jejich povahách, jejich mysli či pocitech. Tohle všechno přísluší jen a pouze nám.“ Dodnes se s „antropo“-fobií můžeme setkat u behaviorálních vědců a vědeckých autorů, kteří napodobují již dávno překonanou přehnanou obezřetnost svých školitelů – ortodoxních behavioristů. *Nemáme* právo jiným živočichům připisovat jakékoliv emoce, které mají lidé, říkají jeden druhému – a svým studentům, kteří bezduše opakují jejich zkostnatělé názory a cítí se jako dokonalí profesionálové.

Jenže co je to „lidská“ emoce? Když někdo řekne, že nemůžete připisovat lidské pocity zvířatům, zapomíná, že lidské pocity *jsou* zvířecí pocity. Zděděné pocity používající zděděný nervový systém.

Jen tak se rozhodnout, že jiní živočichové nemůžou mít emoce, které pociťují lidé, je laciný způsob, jak získat výhradní právo na všechny pocity a pohnutky světa. Lidé, kteří systematicky pozorují zvířata nebo je znají, si uvědomují absurdnost tohoto požadavku. Najde se však ještě hodně takových, kterým to zatím nedošlo. Když jsem dal dohromady

tuto knihu, spisovatelka Caitrin Nicolová poznamenala: „Dilema, jak se dobrat správného porozumění povaze zvířat a (pokud se to hodí) jejich emocím, aniž bychom jim vnucovali předpoklady založené na zřetelné lidském porozumění světa, dosud přetrvává.“⁴

Zajímalo by mě, které „výlučně lidské porozumění“ nám zabraňuje porozumět emocím ostatních zvířat. Je to snad náš pocit rozkoše, bolesti, pohlavní touhy, hladu, frustrace, smyslu pro sebezáchovu, obranu či rodičovskou ochranu? Naše smysly *nám nebrání* v pochopení těch jejich, pomáhají nám. Nevede nás to však zpátky k mylným předpokladům? Vezmeme-li v potaz vše, co jsme se naučili, pak nikoli. Podívejme se třeba na romantickou lásku. Je jasné, že u slonů s jejich matriarchálními rodinami, kočovnými samci, absencí partnerského pouta mezi samcem a samicí a nulovou starostí samců o mladé, žádnou romantickou lásku nenajdeme. A přesně proto se ti, kdo zkoumají slony, této chyby nedopustí. Jedním z pojmů pro důkazní logiku je totiž „věda“.

Nezdá se, že bychom kdy zpochybňovali, že zvíře, které si počíná hladově, má hlad. Proč tedy nevěříme, že slon, který vypadá šťastně, je šťastný? Rozpoznáváme hlad a žízeň, když zvířata jedí a pijí, vyčerpání, když se unaví, ale upíráme jim radost a spokojenost, vidíme-li je si hrát se svými dětmi a rodinou. Ve vědě je nejjednodušší vysvětlení důkazu často i tím nejlepším. Když nám sloni připadají v radostných situacích radostní, radost je nejjednodušší vysvětlení. Jejich mozek je podobný našemu, produkuje tytéž hormony, které se účastní lidských emocí – i to je důkaz. Takže nepředpokládejme. Ale přestaňme skrývat důkazy.

Existují lidé, kteří by trvali na tom, že *nemůžeme vědět*, zda pes škrábající na dveře „chce“ jít ven. (Zatímco pes si samozřejmě myslí: „Halóóó – pust mě ven, nechci čůrat vevnitř!“) Je jasné, že pes *chce* jít ven. A trváte-li na ignorování důkazů, raději si připravte mop.

Sloni vytvářejí hluboké sociální vazby napříč časem. Rodičovská péče, spokojenost, přátelství, soucit a zármutek se neobjevily zničehonic se vznikem moderního člověka. Započaly svoji cestu u prehumánních bytostí. Naš mozek je svým původem v ohromném kotli proudu času nerozlučně spjat s mozkiem ostatních druhů. A stejně tak i naše mysl.

Hluboko uložené prastaré obvody

Jak můžeme zjistit, jak vnímá svět slon nebo myš? Ani jeden z nich nám nemůže říct, co si myslí. Jejich mozek však ano. Skeny mozku ukazují, že hluboké emoce, mezi které patří smutek, štěstí, vztek nebo strach, a biologické motivy, jako je hlad nebo žízeň, se vytvářejí v „hluboko uložených a prastarých obvodech mozku“, jak poznamenal známý neurolog Jaak Panksepp.¹ Výzkumníci jsou dnes v laboratořích schopni vyvolat mnoho emočních reakcí přímou elektrickou stimulací mozku zvířat. Například za vztek jsou u kočky a člověka zodpovědné *stejně části* mozku. A máme i další důkazy sdílených prožitků: Krysy si mohou vytvořit závislost na stejných drogách vyvolávajících euforii jako člověk.² Psi s kompulzivním chováním mají stejné mozkové abnormality jako lidé s obsedantně kompulzivní poruchou.³ A reagují na stejnou léčbu. Jde o stejnou nemoc. Ve stresových situacích přenáší krev ostatních zvířat tytéž hormony jako krev vystresovaných lidí. Poté, co raci dostali malý elektrický šok, na delší dobu se schovali a vykazovali zvýšenou hladinu serotoninu – což je důkaz klinické úzkosti. Když jim výzkumníci podali lék, který se běžně užívá k léčbě úzkosti u lidí – chlórdiazepoxid – pokračovali ve svých normálních račích činnostech a prozkoumávání okolí. Vědci k tomu poznamenali: „Naše výsledky ukazují, že raci projevují formu úzkosti podobnou té, která je popsána u obratlovců.“⁴

Pokud by vystavili kraby a humry horšímu zacházení, než jsou mírné elektrické šoky, byl bych na rozpacích. (Co takhle zkusit těstoviny?) Úzkost u mnoha druhů má zřejmě společné chemické systémy, které se během evoluce podstatně nezměnily. Dává to smysl: mít strach vylézt ven, když na vás číhá nebezpečí, má zcela jistě svůj důvod pro přežití u celé řady živočišných druhů.

Komplexní živočišné zdědili *prastarou* emoční soustavu. Geny, které navádějí naše těla, aby produkovala hormony ovlivňující náladu, jako například oxytocin a vazopresin, se datují do doby před nejméně sedmi sty *miliony* let.⁵ Podle badatelů „vznikly pravděpodobně tehdy, když se zvířata začala pohyblivat a rozhodovat se na základě zkušeností“. „Když na červa zničehonic posvítíme,“ napsal Darwin, „uhání do svého doupěte jako králík.“ Pokud ho ale budete strašit neustále, přestane ustupovat. Takto jasný příklad učení potvrdil Darwinovi „přítomnost

mysli svého druhu“. Na základě pozorování toho, jak červi hodnotí předměty podle jejich vhodnosti k ucpání děr, vyslovil Darwin myšlenku, že červi „si zaslouží být označeni za rozumné, protože jednají skoro stejně jako člověk za podobných okolností“.⁶

Přijde vám to směšné? Tak se zamyslete nad tím, co v roce 2012 ve svém článku s poutavým názvem *Nálada červa (The Mood of the Worm)* napsal S. W. Emmons: „U červů a člověka probíhají tytéž nervové mechanismy.“⁷ Hovoří přitom o titěrné, jeden milimetr dlouhé *C. elegans* – „elegantní hlístici“. Věc se má tak. Tenhle červ má téměř identickou sadu genů jako ty, které tvoří základ nervové soustavy člověka, čímž propůjčují červům „vzorce konektivity, které nalézáme i v mozku člověka“. *C. elegans* neboli háďátka obecné má pouhých 302 nervových buněk. (Lidé jich mají zhruba 100 miliard.) Přesto *C. elegans* produkuje stimulační chemickou látku podobnou oxytocinu, které se říká nematocin a která má podobnou funkci. Podněcuje červy ke kopulaci. Mutantní samci, kterým chybí, tráví méně času hledáním partnera, déle jim trvá, než ho poznají, a kopulaci zahajují pomaleji a „vykonávají ji mizerně“. Chudák červ! Emmons, který je profesorem na Lékařské koleji Alberta Einsteina nám nabízí následující pohled: „Stejně jako dnešní hlavní silnice a dálnice kdysi mohly být prastarými pěšinami, i biologické systémy si mohou zachovávat základní vlastnosti, které pocházejí z jejich prvo počátků.“ A varuje: „Je chybou pokládat malé bezobratlé za primitivní.“

Oxytocin podněcuje vytváření pout⁸ a u slonů a mnoha jiných zvířat vede ke společenskému a sexuálnímu chování. Zablokujte účinky tohoto hormonu, a mnoho savců a ptáků rázem ztratí zájem o socializaci, párování, hnízdění a navazování kontaktů. Oxytocin a opioidní hormony vytvářejí pocity rozkoše a sociální pohody u mnoha druhů, včetně člověka. Přičichnou-li si lidé otcově k oxytocinu, začnou si se svými dětmi víc hrát, častěji se jim dívají do očí a všeobecně o své děti vykazují větší zájem. Tohle je chemie vytváření pout.

Když se dopouštíme něčeho, o čem víme, že je to špatný nápad, je to často kvůli tomu, že prastaré části našeho mozku zaplavené hormony vyřadí z činnosti havarijní tlačítko našeho rozumu. Hormony mohou například odemknout klec s našimi hlubokými sexuálními tužbami a vypustit tak nutkání jednat způsoby, kterým nejsme schopni odolat. A zatímco má naše racionalita ruce svázané a v puse roubík, naši mysl se zmocňují emoce. Sex je často tak riskantní a nákladný, že kdyby nás

mozek chemicky nejiskřil nutkáním obstarat si další dávku, nemuseli bychom se už nikdy rozmnožit. Zní to celkem živočišně, že? A stejně to i cítíme – protože to živočišně je. Příjemné a zároveň děsivé.

V roce 1883 George John Romanes poznal, že „co se týče nervové tkáně u medúz, ústřic, hmyzu, ptáků nebo člověka, nemáme žádný problém s rozpoznáním jejich stavebních jednotek, neboť jsou všude více či méně obdobné“. Sigmund Freud si povšiml, že nervové buňky raka jsou v podstatě stejné jako nervy lidských bytostí. Freud pochopil, že nervová buňka je *onou* signální jednotkou nervové soustavy zvířat. Jak říká Oliver Sacks, neurony „jsou v zásadě stejné od těch nejprimitivnějších zvířecích forem až po ty nejvyvinutější. V čem se liší, je jejich počet a uspořádání.“

Když tedy Vicki prohlásila: „Všichni máme týž základní mozek“, téměř doslova otevřela plechovku plnou červů.

Nejistota, úzkost, obavy, bolest, strach, hrůza, vzdor, obranný postoj, starostlivost, hněv, opovržení, vztek, nenávisť, nedůvěra, zklamání, uklidnění, trpělivost, houževnatost, zájem, zalíbení, překvapení, štěstí, požitek, radost, bujarost, smutek, deprese, výčitky svědomí, vina, stud, zármutek, údiv, zvědavost, humor, hravost, něha, chtíč, touha, láska, žárlivost, oddanost, soucit, altruismus, pýcha, domýšlivost, stydlivost, klid, úleva, znechucení, vděčnost, odpor, naděje, skromnost, žal, frustrace, spravedlnost... Je možné, aby tohle *všechno* cítili *pouze* lidé? Aby sloni a jiná zvířata necítili vůbec *nic*? Nemyslím si. Pokud popřeme možnost, že mají pocity, a oni je ve skutečnosti *mají*, mýlili bychom se. A já si myslím, že jsme se zmýlili. Netvrdím, že lidé a sloni mají *všechny* emoce totožné. Odpor k sobě samému se zdá být výlučně lidský.

Nemusíme se prostě tolik bát, že si do slonů mylně promítáme strach, zdají-li se vystrašení. Jisté druhy mořských ptáků a tuleňů po milionech let žily na oceánských ostrovech stovky kilometrů daleko od kontinentálních břehů. Byly tu pěkně v prostoru i čase v bezpečí před predátory z pevniny, a proto postrádají *schopnost* mít se před nimi na pozoru. Nebojí se jich. Nedokáží si osvojit potřebný strach, připlují-li na lodi křasy, kočky, psi a lidé. Neuletí a neutěčou, když je lidé po milionech ubíjejí kvůli perli a kůži.

Naopak pevninská zvířata, která lidé loví odedávna, jsou plně schopna strachu a odpočívají na bezpečných místech, jako jsou například národní

parky. Na předměstích mohou být zvířata, která jsou obvykle plachá – kachny, husy, jeleni, krocani a kojoti – záměrně drzá. V afrických parcích někdy gepardi dokonce vyskočí na auta plná turistů, aby získali lepší výhled na svoji potenciální kořist. Sloni mohou být v přítomnosti lidí bojácní, agresivní, či uvolnění. Podle toho, co se od nich naučili očekávat. Domnívám se, že spíš než že bychom ostatním živočichům mylně připisovali emoce, které nezakoušejí, udělali jsme obrovskou chybu v tom, že jsme jim upřeli emoce, které zakoušejí.

Nuže, mají tedy i jiní živočichové lidské emoce? Ano, mají. Mají lidé živočišné emoce? Ano, z velké části mají ty samé. Strach, agrese, životní pohoda, úzkost a potěšení jsou emoce společných mozkových struktur a chemických procesů, které mají původ ve společné linii předků. Jsou to sdílené pocity sdíleného světa. Slon, který se blíží k vodě, očekává osvěžující úlevu a potěšení z bláta. Když se moje štěně převalí na záda, aby mě přimělo podrbat ho na břicho, je to zase proto, že očekává upokojující požitek z vřelého kontaktu. I když moji psi nejsou hladoví, vždycky mají radost z pamlsku. *Mají radost z pamlsku.*

Naším problémem není „podsouvání ... výlučně lidského chápání světa“. Problém vězí v podsouvání výlučně lidského nepochopení. Náš nejhlubší vhled do živého světa zní: všechen život je jeden. Jejich buňky jsou naše buňky, jejich těla jsou naše těla, jejich kostry jsou naše kostry, jejich srdce, plíce i krev jsou naše. Pokud jim připíšeme *toto* výlučně lidské pochopení, učinili jsme tak jeden obrovský krok v tom, vidět každý z druhů uvnitř jednoho rozsáhlého a smělého živoucího podniku. Každý je určitou odlišností v souvislé řadě, tak jako jednotlivé tóny na hmatníku houslí. Stačí je najít, nejsou tu žádné pražce, žádné náhlé přerývky. V dokonalé symfonii.

Jsme rodina

Na konci šedesátých let, pár let předtím, než Cynthia Mossová dorazila do Keni, si Iain Douglas Hamilton, další z řady výjimečných průkopníků vědy o chování zvířat, jako vůbec první uvedomil, že základní sociální jednotku u slonů tvoří samice se svými mláďaty. I o čtyřicet let později si byl schopen jasně vybavit ten zvláštní pocit, který v něm toto zjištění

vyvolalo v době, kdy všichni předpokládali, že v čele veškerého dění na Zemi stojí samci. „Když jsem si poprvé uvědomil, že se sloni sdružují do rodin v čele s vedoucí samicí,“ vypráví mi Iain, „spatřil jsem v nich neohroženou ženskou inteligenci.“ (Poměrně nedávno se k tomu vyjádřil Dhruva Das – muž, který v Indii učí venkovany, jak předcházet konfliktům se slony: „Je to spíš něco jako moudrost. Dokážou věci vycítit. Vědí, co dělat. Přijmou vše, co jim konkrétní situace nabízí, a využijí to co nejlépe k vlastnímu prospěchu.“)¹

Starší samice, její sestry, jejich dospělé dcery a všechny jejich děti žijí pohromadě. Rodina je základem společné péče o mláďata a jejich výchovu.²

Nejstarší samice obvykle slouží jako primární zdroj znalostí a kontinuity s minulostí. Tahle „ženská hlava rodiny“ rozhoduje o tom, kdy a kam se rodina vydá a jak dlouho se tam zdrží.³ Je symbolem rodiny i jejím hlavním ochráncem, a její povaha – ať už klidná, nervózní, přísná, nerozhodná, či odvážná – udává ráz celé rodině. Dokud je vůdčí samice naživu, nestává se, že by se její dcery rozhodly vyrazit někam samy, a to ani na přechodnou dobu.⁴

Sloni žijí ve vztazích, které se rozbíhají do široce rozvrstvené sociální sítě.⁵ Spojení dvou či více rodin, mezi kterými existují mimořádně přátelské vztahy, se říká „spřátelený klan“. Spřátelené klany mohou být tvořeny příbuznými, původní rodinou, která se rozdělila do dvou, přáteli, nebo kombinací všech zmíněných možností. Dospělí samci opouštějí svoje rodiny a slučují se s ostatními samci. Nachodí toho podstatně více než samice.

„Vidíš toho, co se tak pomalu vleče?“ ukáže Vicki prstem na poněkud menšího slona v uctivé vzdálenosti od ostatních slonů, od nichž ho odděluje pruh nízké trávy. „To je Emmet, čtrnáctiletý chlapec.“ Opustil rodinu – nebo k tomu byl možná vybidnut – kvůli svému věku. „Zatím se drží v závěsu různých rodin.“ Je to těžký přechod. Vypadá osaměle. Napadá mě, jestli se cítí odmítaný. Dokud se nenaučí, jak žít sám mezi ostatními samci, bude sledovat rodiny. Dospělí samci žijí buď ve skupinách, nebo se různé potulují od rodiny k rodině, hledají to, co zajímá všechny samce.

Samci rostou rychleji než samice a jejich růst pokračuje dvakrát tak dlouho. Nakonec můžou vážit až dvojnásobek.⁶ Samice dosahují plné velikosti okolo pětadvaceti let, v kohoutku měří téměř 2,5 metru

a mohou nabýt hmotnosti kolem 3 tun. Samci mohou mít v kohoutku i přes 3,5 metru, a ten největší může vážit víc než 5 tun.

Narůstající počet členů rodiny nebo úmrtí vůdčí samice mohou způsobit, že se od sebe rodiny pozvolna oddělí. Roztříštěné rodiny se pro změnu čas od času slučují dohromady. Jejich oddělování a spojování se anglicky nazývá *fission-fusion*. A protože stejně jako sloni i my lidé žijeme ve *fission-fusion* skupinách, to, co dělají, nám dává smysl. Mnohé z těch nejkompexnějších společností, mezi které patří ta naše, lidoopi, vlci a určité druhy kytovců, rovněž fungují na principu *fission-fusion*.

To, zda se rodiny rozdělí, nebo spojí, záleží opravdu jen a jen na jejich charakteru. „*Troufám si s klidným srdcem říct,*“ dodává Vicki, „že pro sloní rodinu je tím nejdůležitějším zůstat pohromadě. Ještě *nikdy* jsem nezažila, že by se nějaká rodina rozpadla bez zjevného důvodu, a ani jsem o tom neslyšela.“

Vicki zkoumá, proč se sloni žijící v deštných lesích ve střední Africe shlukují zrovna na určitých mýtinách: „Na úplném začátku jsem měla spoustu skvělých logických teorií, jako například, že hledají partnera nebo speciální minerály v půdě. Nenašla jsem však pro to vůbec žádné důkazy.“ Její závěr? Sloni chodí na určitá místa, protože tam chodí jiní sloni. „Žádný lepší důvod neexistuje. Dělají věci prostě proto,“ pokrčí rameny, „že je dělat *chtějí*.“ Hlavním pravidlem sloní společnosti je, že povaha jednotlivců je důležitější než jakékoliv pravidlo. Řada věcí se tu jednoduše děje proto, že někdo má rád někoho jiného a chce s ním trávit čas. „Může se stát, že jsou na cestě na určité místo, ale pak uslyší jinou rodinu, kterou znají z dřívějška, a řeknou si: ‚Jéé, ty jsme neviděli už strašně dlouho, pojďme za nimi!‘“ Určité samice se mohou přátelit třeba i šedesát let. Vicki to shrnuje slovy: „Nejzásadnějším faktem o slonech je, že jsou rádi v přítomnosti ostatních slonů. Poskytuje jim to určité výhody, ale především jim to přináší potěšení.“

Vypadá to, že sloni mají o velkém počtu jedinců lepší přehled než lidoopi, ba dokonce i než lidé, a svými rozpoznávacími schopnostmi předčí primáty (možná až na několik málo badatelů zabývajících se slony!). Každý slon v Amboseli patrně zná všechny ostatní dospělé jedince v populaci.⁷ Když výzkumníci pustili slonům nahrávku některého člena z jejich rodiny nebo spřáteleného klanu, který v tu chvíli nebyl na dohled, sloni mu volání opětovali a zamířili směrem, odkud zvuk přicházel. Při přehrání